

משה דיין במלחמת יום הכיפורים: הערכה מחודשת

משה דיין לא התמוטט, בניגוד לטענת מבקריו, והערכותיו המקצועיות היו בדרך כלל מבוססות כשמביאים בחשבון את המידע שעמד לרשותו מהמודיעין ומעמיתיו. עם זאת, אין ספק שהוא אפשר לפקודיו לראות את שהפריע לו וערער את ביטחונם זהו כישלוננו מנהיגותי, ועל כך הוא שילם מחיר יקר של אובדן האמון בו וקריסת מעמדו המיוחד בציבוריות הישראלית

שר הביטחון משה דיין. לפני המלחמה היה דיין ערני וחושש, אך בהדרגה, משלא קרה דבר, נכנע לאט להערכות הבוטחות של זעירא וקציני המודיעין שלו. צילום: לשכת הפרסום הממשלתית - יעקב סער

משה דיין, המצביא עם רטיית העין השחורה, היה אחת הדמויות האייקוניות הבולטות בישראל משנות ה־50 עד שנות ה־70. תחילה ביסס את מעמדו כרמטכ"ל שהוביל ניצחון על מצרים בסיני 1956, ולאחר מכן כשר ביטחון כאשר ישראל זכתה בניצחונותיה הגדולים ביותר ביוני 1967. לאחר המלחמה המשיך לשרת כשר הביטחון ונהנה ממעמד סמכותי מיוחד. הציבור בישראל ראה בו "מר ביטחון", וחש אמון במנהיגותו. בבחירות לכנסת השמינית ב־1973 הסיסמה של מפלגת העבודה, מפלגתו של דיין, הייתה: "מצבנו מעולם לא היה טוב יותר". לפיכך, תוצאות מתקפת הפתע ב־6 באוקטובר 1973 והתבוסות הראשונות במלחמת יום הכיפורים היו זעזוע הרסני להנהגת האומה ולדיין עצמו. ועדת אגרנט מצאה כי התנהלותו הייתה סבירה והפנתה אצבע מאשימה כלפי ההנהגה הצבאית. עם זאת, דיין לא חמק מפסק הדין של דעת הקהל.

בעשורים שלאחר המלחמה נסגרו ארכיוני הרשמיים של ישראל בפני חוקרים. לפיכך, היסטוריות המלחמה הראשונות נכתבו על ידי היסטוריונים שזכו לגישה מיוחדת, בין לאנשים המעורבים ובין למקורות מסווגים הקשורים למלחמה. בחיבורים מוקדמים אלה מתואר דיין, בעיקר בימיה הראשונים של המלחמה, כמי שנכנע לפניקה ויאוש

בעשורים שלאחר המלחמה נסגרו ארכיוני הרשמיים של ישראל בפני חוקרים. לפיכך, היסטוריות המלחמה הראשונות נכתבו על ידי היסטוריונים שזכו לגישה מיוחדת, בין לאנשים

פרופ' איתן שמיר, ראש מרכז בגין-סאדאט והמחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

7 באוקטובר, איבד דיין את סמכותו לניהול המלחמה בעיני גולדה ושריה, ואת מקומו תפס דדו.² במחקר אחר טענו שני חוקרים, אורי בר יוסף ורוז מקדזמוט, כי ביצועיו של דיין בימים הראשונים של המלחמה היו עלובים, וביקרו בייחוד את החלטותיו ב-7 באוקטובר.³ לאחר ביקורו בחזית הצפונית התקשר דיין למפקד חיל האוויר, אלוף בני פלד, והורה לו לחדול לאלתר ממבצע "תגר", שמטרתו הייתה להשמיד את מערך ההגנה האווירית של מצרים בתעלה. המבצע נקטע באיבו וחיל האוויר נאלץ להפנות את כל משאביו לגולן. המחברים מתארים פקודה זו כ"ככל הנראה ההחלטה הגרועה ביותר לאורך המלחמה". במהלך ביקורו בחזית המצרית נתן דיין לאלוף שמואל גונן "עצה ראשונית" לנטוש את קו בר לב ולסגת לעומק סיני. היקף הנסיגה שהוצעה אינו ברור.⁴ אילו התקבלה עצה זו, לא יכלה ישראל להוציא לפועל את מתקפת הנגד המנצחת ולחכות התעלה. החלטות אלה, הם טוענים, "חשפו סימני פאניקה".⁵ על רקע דברים אלה מטרת המאמר להעריך מחדש את תפקידו של דיין במהלך המלחמה על רקע חשיפתם של מסמכים חדשים לעיון הציבור, ומחקרים חדשים על המלחמה.⁶

בימים שלפני פרוץ המלחמה הצטברו ידיעות על היערכות מצרית וסורית אבל זעירא ובכירי אמ"ן דבקו בעמדתם שאין פניה של מצרים למלחמה. כששאל דיין את זעירא האם שמע משהו באמצעי האזנה המיוחדים השיב לו זעירא "שקט לגמרי". דיין לא ידע שזעירא לא הפעיל למעשה את האמצעים הללו

הדרך למלחמה:

אפריל 1973 - 6 באוקטובר 1973

בתחילת 1973 היה דיין ערני לאפשרות שמצרים תפתח במלחמה. ב-1 בדצמבר 1972 פתח דיין בפגישה עם המטכ"ל והצהיר כי הם חייבים להניח שהמצרים יזימו פעולה צבאית ב-1973.⁷ דיין קבע שזו עלולה להיות מלחמת התשה מחדשת, ניסיון לחצות את התעלה בכוח גדול ולהשיג אחיזה לשם הישג מדיני, או כל אפשרות ביניים אחרת. עם זאת, עמדתו זו עמדה בניגוד לעמדת ראש אמ"ן, אלוף אלי זעירא, שהתעקש כי "ההסתברות שמצרים תזיזו מלחמה (מכל סוג שהוא) נמוכה וההסתברות לכך שמצרים תנסה לחצות את התעלה קרוב לאפס".⁸ במהלך אפריל 1973 העמיק פער ההערכה בין דיין לראש אמ"ן זעירא. בעוד זעירא החזיק בדעה שסאדאט לא יפתח במלחמה בשום מצב, דיין סבר שמלחמה היא אפשרות מעשית עבור סאדאט, שלא חיפש ניצחון מוחץ אלא הישג מסוים.⁹ בעקבות זאת הכריז צה"ל על כוננות גבוהה בשם "כחול לבן". ממאי עד אוגוסט נקט צה"ל בשורה של צעדים כדי להוכיח את מוכנותו למלחמה שלישית.¹⁰ ב-21 במאי הצהיר דיין כי קיימת סבירות גבוהה שמצרים וסוריה יפתחו במלחמה לקראת סוף המלחמה. ירדן כנראה תישאר מחוץ למלחמה, עיראק, לוב ומדינות ערביות אחרות ישלחו תגבורת. עוד הוסיף: "אנחנו הממשלה אומרים למטה הכללי: ג'נטלמנים בבקשה להתכונן למלחמה".¹¹ כשלא פרצה מלחמה והכוננות

המעורבים ובין למקורות מסווגים הקשורים למלחמה. בחיבורים מוקדמים אלה מתואר דיין, בעיקר בימיה הראשונים של המלחמה, כמי שנכנע לפניקה וייאוש. בניגוד לדיין, גולדה מאיר והרמטכ"ל דוד (דדו) אלעזר, תוארו כקרי רוח ומאוזנים. שתי דוגמאות בולטות שעיצבו את הנרטיב ההיסטורי במשך שנים היו מלחמת יום הדין של חיים הרצוג שפורסם לראשונה ב-1975, והביוגרפיה של חנוך ברטוב על דוד אלעזר, דדו, שיצא לאור ב-1978.

הרצוג הצביע על שורה של כישלונות של דיין: ב-6 באוקטובר הטיל דיין וטו על בקשתו של דדו לגיוס מלא של מערך המילואים. ב-7 באוקטובר ביקר בחזיתות רק כדי להפיץ פסימיות ונתן עצות תבוסתניות לנסיגות עמוקות בגולן ובסיני. ב-10 באוקטובר התלבט אם לפתוח במתקפת נגד בסוריה, והשאיר את ההחלטה לגולדה מאיר.¹ ככלל, על פי הרצוג, דיין היה שרוי בהלם, סמכותו נופצה לאחר 7 באוקטובר ועד סוף המלחמה הודח.

סיוע אמריקני לישראל ביום הכיפורים - מבצע "ניקל גראס".

דיין סירב למכה מקדימה ולטיסות סיור מחשש לאיבוד התמיכה האמריקנית במקרה שישראל תהיה זו שתפתח ראשונה במלחמה. צילום: ויקיפדיה

הביוגרפיה של ברטוב נועדה לנקות את שמו של דדו לאחר מותו המוקדם. ואכן דדו, שנאלץ להתפטר על ידי אגרנט, הוא הגיבור הטרגי של המלחמה. בעודו אחראי לכמה שגיאות בתחילת המלחמה, הוא התאושש מההלם של הימים הראשונים וניווט את הספינה למקום מבטחים. עם זאת נראה שכדי להבליט את הישגיו של דדו, מצא ברטוב לנכון להדגיש ולהגזים בכישלונותיו של דיין. ברטוב טען כי בעקבות הכינוס הדרמטי של הקבינט, באחר הצהריים של

הביוגרפיה של דיין מאת כותב המאמר. המטרה מבחינתו הייתה לשמור על הפסדים נמוכים, מכיוון שהתשה ושחיקה היו הבעיה העיקרית. כריכת הספר: מודן, מערכות ומשרד הביטחון

בשעות הראשונות ערפל המלחמה היה כבד וקשה היה להעריך את המצב. אולם נראה היה שהעניינים מתנהלים כמתוכנן וכי הקווים בשתי החזיתות מחזיקים מעמד למרות ההצלחות המצריות המקומיות הצפויות. ניתן לתאר את המצב בתוך המטכ"ל ובממשלה בנקודה זו כאופטימיות זהירה.¹³ בשעות הערב החליטו דיין והמטכ"ל להוציא לפועל את "תגר", התוכנית לתקיפת מערך הטילים המצרי בתעלה.¹⁴ דיין העדיף לתקוף את הגשרים שעל התעלה כדי לסייע לכוחות הקרקע. עם זאת הוא נענה לדדו ולפלד שהתעקשו שחיל האוויר יתמקד קודם כול במערך הנ"מ בתעלה ובהמשך יסייע לכוחות הקרקע. סמוך לשעה 03:00 התבררה בהדרגה חומרת המצב בגולן. נדמה היה שהפחדים הגדולים ביותר של דיין מתגשמים. הוא שאל על יכולתו של חיל האוויר לסייע לכוחות היבשה בגולן, ונאמר לו כי רק טייסת אחת הוקצתה לכך.¹⁵ בשעה 05:00 עדכן דדו את דיין כי הכוחות הסוריים פרצו את הקווים בגולן, אך בסיני המצב נראה קצת יותר טוב.¹⁶ דיין, כמו תמיד, העדיף להיות קרוב להתרחשות והחליט לטוס לפיקוד הצפון. בהגיעו לשם בשעה 06:00 עדכן אותו אלוף יצחק

הסתיימה באוגוסט, זעירא הוכח כצודק ודיין החל להישען יותר ויותר על הערכותיו. בימים שלפני פרוץ המלחמה הצטברו ידיעות על היערכות מצרית וסורית אבל זעירא ובכירי אמ"ן דבקו בעמדתם שאין פניה של מצרים למלחמה. כששאל דיין את זעירא האם שמע משהו באמצעי האזנה המיוחדים השיב לו זעירא "שקט לגמרי". דיין לא ידע שזעירא לא הפעיל למעשה את האמצעים הללו. רק ביום שבת בבוקר 6 באוקטובר בעקבות הידיעה שהגיעו מאשרף מרואן "המלאך", המרגל המצרי הבכיר בלונדון דרך ראש המוסד צבי זמיר שפגש אותו שם, הבינה ההנהגה הישראלית שעומדת לפרוץ מלחמה. אולם גם אז התייחס זעירא בספקנות לידיעה זו ודיין המשיך להישען על הערכותיו של זעירא. בעיה נוספת הייתה שההנהגה הישראלית הבינה מהידיעה שהמלחמה תפרוץ בשעה 18:00 כאשר למעשה השעה הנכונה הייתה 14:00.

דין הורה לחופי לרכז את כל הכוחות העומדים לרשותו כדי לחסום את הצירים היורדים לרמת הגולן. משלא הצליח ליצור קשר עם דדו, התקשר למח"א בני פלד והורה לשלוח מטוסים באופן מיידי כדי לעצור את ההתקדמות הסורית, אף על פי שחיל האוויר כבר החל במבצע "תגר" במצרים

בבוקר יום שבת נפגשו בשעה 06:00 דיין ודדו. בישיבה דרש דדו גיוס מלא, מכה מקדימה בסוריה וטיסות צילום באמצעות מטוסים לא מאוישים מעבר לתעלה. בשל עננות כבדה בגולן, המכה המקדימה תוכננה לא נגד מערך טילי הנ"מ הסורי כי אם נגד שדות תעופה סוריים. דיין סירב למכה מקדימה ולטיסות סיור מחשש לאיבוד התמיכה האמריקנית במקרה שישאל תהיה זו שתפתח ראשונה במלחמה. לאחר ויכוח קצר עם דדו הסכים דיין לגייס אוגדה לדרום ואוגדה לצפון ואת מילואי חיל האוויר. בדיון זה דיין עדיין לא היה משוכנע שהמלחמה תפרוץ בוודאות. בשעה 09:00 התקיים דיון בראשותה של ראש הממשלה עם חברי המטבחון, הרמטכ"ל, ראש אמ"ן וראש המוסד. בדיון קיבלה גולדה את עמדתו של דדו לגבי הגיוס המלא שדרש, ומנגד את דעתו של דיין בשני הנושאים האחרים ולא אישרה מכה מקדימה וטיסות סיור. בשעה 14:00 פרצה המלחמה והפתיעה את הממשלה ופיקוד צה"ל שהתכוננו לשעת פתיחת המלחמה בשעה 18:00. לעובדה זו היו השלכות כבדות משקל על המשך המערכה מכיוון שחיל האוויר נתפש לא מוכן ושתי חטיבות השריון הסדירות בדרום, 401 ו-460, לא נפרשו בזמן בתעלה.

8-6 באוקטובר: הפתעה ומחירה

ב-6 באוקטובר, בשעה 13:55, החלה המתקפה המצרית-סורית. בשעות הראשונות של המלחמה בסיני לחמו ארבעה גדודים ישראליים, שתוגברו מאוחר יותר בשישה גדודים, בסיוע 28 תותחים נגד יותר מ-80 גדודים מצריים שנתמכו ב-1,600 תותחים; בגולן נלחמו שבעה גדודים ישראליים, שנתמכו ב-44 תותחים, נגד 54 גדודים סוריים שנתמכו ב-900 תותחים.¹²

דדו במסיבת עיתונאים בתל אביב, 8 באוקטובר. דדו ודיין דיווחו בשורות טובות לממשלה, אך לא היו מודעים לכישלון בסיני ולהיקפו.
צילום מסך

בשעה 07:00, בתגובה למשבר בגולן, החליטו דדו ופלד לבטל את "תגר", התוכנית להשמדת טילי מערך טילי הנ"מ בתעלה, ובמקום זאת להוציא לפועל את תוכנית האחות לחזית הסורית, "דוגמן"²⁰ שינוי המשימה הצריך שמונה שעות הכנה. "תגר" הוכנה כראוי והצליחה בתחילה, אך "דוגמן" יצאה לפועל תוך ארבע שעות וחצי בלבד לאחר קבלת ההחלטה. ההחלטה התבררה כשגויה - "תגר" מעולם לא הושלמה וההחלטה הפזיזה על "דוגמן" הביאה בין השאר לכישלונה. לאחר המלחמה הואשם דיין על שנבהל, שקל לפנות את כל הגולן²¹ ולחץ על חיל האוויר לבטל ללא צורך את "תגר" וליזום בחופזה את "דוגמן"²². התיעוד הזמין כיום של הדיונים מפריך את הקביעות הללו.

דיין חזר לתל אביב. בשעה 08:35 אמר דיין לדדו כי הוא מאמין שחיל האוויר יוכל לעכב את ההתקדמות הסורית בדרום הגולן עד שתגיע תגבורת קרקעית. בנוגע לסיני - החדשות לא היו טובות, דיין סבר כי יש צורך לפרוץ קו הגנה רחוק יותר, ולהכיר בכך שקו בר לב אבד.²³ זמן קצר לאחר מכן הגיע דיווח על החמרה במצב בדרום. דיין החליט לטוס גם לחזית הדרום. הוא הגיע למפקדת פד"ם בשעה 11:45 ותוודרך על ידי אלוף גונן.

(חקה) חופי כי הסורים פרצו את קווי ההגנה בדרום הגולן ואין כוחות צה"ל שיעצרו את התקדמותם אל יישובי עמק הירדן. דיין הורה לחופי לרכז את כל הכוחות העומדים לרשותו כדי לחסום את הצירים הירודים לרמת הגולן. משלא הצליח ליצור קשר עם דדו, התקשר למח"א בני פלד והורה לשלוח מטוסים באופן מיידי כדי לעצור את ההתקדמות הסורית, אף על פי שחיל האוויר כבר החל במבצע "תגר" במצרים.¹⁷ "בני, בית המקדש השלישי על כתפך", אמר לפלד.

בשעה 06:30 הצליח להגיע לדדו וביקש להעביר את העתודה היבשתית האחרונה של המטכ"ל, אוגדה 146, לחזית הסורית. דדו, ש-15 דקות קודם לכן הגיע למסקנה זהה, אמר לדיין שהוא כבר נתן את ההוראה.¹⁸ זו הייתה החלטה גורלית - אם יקרה הבלתי צפוי וגם ירדן תצטרף למלחמה - יוותר רק כוח קטן ודל אמצעים שיתמודד מול הצבא הירדני. למרבה המזל הירדנים, מסיבותיהם, לא פתחו חזית נוספת ועד סוף היום הפכה אוגדה 146 את הקערה על פיה. בינתיים הכין חופי את פירוק הגשרים מעל נהר הירדן, קו ההגנה האחרון ממערב לגולן. דיין אמר לחופי כי הוא מתנגד, שכן הוא מאמין שתגבורת תגיע תוך שעות ותאפשר מתקפת נגד.¹⁹

השופט שמעון אגרנט שעמד בראש ועדת אגרנט. הוועדה מצאה כי התנהלותו של דיין הייתה סבירה והפנתה אצבע מאשימה כלפי ההנהגה הצבאית. עם זאת, הוא לא חמק מפסק הדין של דעת הקהל. צילום: זאב רדובן, באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון

להניח שאם ירדן תצטרף למערכה היא תשלח את כוחותיה לסוריה ולא תפתח חזית נוספת.³⁴ לגולדה אמר שהוא מתנגד לבקשת הפסקת אש, אבל אם זה יקרה - לא יצטער. המטרה מבחינתו הייתה לשמור על הפסדים נמוכים, מכיוון שהתשה ושחיקה היו הבעיה העיקרית.³⁵ פרט לדיין, גם אחרים הציגו הערכות קודרות, כולל גולדה, ואפשר להעריך שהם קיוו לשאוב ממנו עידוד. הופעתו העגומה טלטלה את השרים. הם לא יכלו לזהות את דיין של פעם. השר ישראל גלילי ביקש לזמן את דדו לשמוע הערכה נוספת. דדו נכנס לחדר, הרוגע שלו והביטחון העצמי שינו את האווירה בחדר הדיונים. באופן כללי הוא הסכים עם הערכתו של דיין, אך הוסיף כי הוא מתנגד לנסיגה למעברים בסיני בשלב זה. מעודד מההצעות להתקפת נגד שהגיעו אליו משרון ומגונן, הציע דדו לעכב כל החלטה עד שיבקר בחזית ויראה בעצמו אם יש לסגת למעברים, לייצר קו הגנה ליד ציר הארטילריה או לצאת להתקפת נגד. היתכנותן של שתי האפשרויות האחרונות, לדבריו, מוטלת בספק, אך האפשרות הראשונה היא הקרבה גדולה, ולכן הוא ביקש לעצמו כמה שעות לפני שיחליט.³⁶ דיין, שבשלב זה כבר נודע לו שכוחות תגבורת הגיעו לחזית, תמך בהצעותיו של דדו.³⁷

בשעה 12:20 נודע לו כי מבצע "דוגמן" להשמדת מערך הנ"מ הסורי בצפון נכשל.²⁴ דדו אף הודיע כי יחידות המילואים לא יגיעו לחזית סיני לפנות ערב.²⁵ בתגובה הודיע דיין לגונן כי אם כך יהיה - עליו לפתוח קו הגנה חדש. הוא נתן לו את החירות להחליט היכן.²⁶

בשעה 12:30 דיווח גונן לדדו כי אינו יכול עוד להחזיק בקו הארטילריה (10 ק"מ מהתעלה) ולכן בכוונתו לסגת למעבר הר סיני ולהמתין להגעת המילואים.²⁷ בשלב זה עזב דיין את הקו הדרומי בחזרה לתל אביב. בסביבות 13:00 דיווח מפקד אוגדה 143, אריאל שרון, כי כוח גדול שנמצא באוגדה שלו הגיע מוקדם מהצפוי ומוכן להצטרף לקרב. לנוכח המידע החדש קיים גונן הערכת מצב מחודשת והודיע לדדו כי בכוונתו להחזיק בקו הארטילריה במקום לסגת למעברים.²⁸

לאחר המלחמה נמתחה על דיין ביקורת גם על כך.²⁹ כרמית גיא, שכתבה את הביוגרפיה של בר לב, ציינה כי דיין העריך שצה"ל לא יוכל להחזיק בדרך הארטילריה והתעלמה מהעובדה שדיין הסתמך על הערכתו של גונן.³⁰ לעדכון של שרון על הגעת יחידותיו הייתה השפעה דרסטית על הערכת המצב ועל המורל הן בפד"ם והן במטכ"ל. במקום לדבר על נסיגה, דיברו כעת על התקפת נגד, שאם תצלח, תאפשר לצה"ל לחצות את התעלה.³¹

דיין, שהיה בדרכו לתל אביב, לא היה מודע לתפנית האחרונה באירועים. למיטב ידיעתו, בשתי החזיתות נפרצו קווי ההגנה וחיל האוויר לא הצליח לנטרל ההגנ"א של האויב. בסביבות השעה 14:30 נכנס דיין למשרד הרמטכ"ל ושיתף אותו בדאגותיו העמוקות: "זה עכשיו למען הישרדותה של ישראל", אמר.

לאחר המלחמה הואשם דיין על שנבהל, שקל לפנות את כל הגולן ולחץ על חיל האוויר לבטל ללא צורך את "תגר" וליזום בחופזה את "דוגמן". התיעוד הזמין כיום של הדיונים מפרץ את הקביעות הללו

הוא חשש שהמלחמה מתפתחת לתחרות שחיקה, ובקצב האבדות הנוכחי צה"ל לא יוכל לעמוד בה לאורך זמן.³² דיין פנה אל דדו וביקש את הערכתו. בתגובה השיב לו דדו כי הוא מסכים עימו וכי תוכנית הנסיגה לסיני תואמת את תוכניות המגירה של צה"ל. עם זאת, הוא האמין כי הסורים מאבדים מומנטום ומנסה לברר מה מצבם של המצרים.

מלשכת הרמטכ"ל עבר דיין לשיבת קבינט ב־14:50, בה הציג הערכה עגומה: צה"ל לא יוכל לחזור לעמדותיו הקדמיות לאורך תעלת סואץ. בהמשך התברר כי הערכתו נכונה. הוא גם הודה כי לא העריך כראוי את עוצמתו של האויב. "הערבים נלחמים היטב בעת הזו", אמר. "מפעילים טילי נ"ט ונ"מ, מנטרלים את חיל האוויר הישראלי ואת היתרון האווירי". גם בהערכה זו צדק.

דיין הציע לסגת לקו הגנה חדש בסיני, לארגן מחדש ולהבטיח סיוע אמריקני, מכיוון שחשש שזו תהיה מלחמה ארוכה. לאחר מכן הוסיף: "יתכן והוא פסימיסט מדי", מה שמעיד על כך שהוא היה מודע לכך שדעתו על המצב הייתה קשה.³³ בנוגע לחזית הסורית אמר כי הוא סבור שהסורים נבדקו, ולכן סביר

שתי הפגישות, עם הרמטכ"ל ועם הקבינט, השפיעו על מעמדו וסמכותו של דיין. הוא נתפס והוצג במהלך המלחמה ולאחריה כפסימי, חסר פרספקטיבה וחסר יכולת להכריע. לעומתו דדו נתפס כמי שמשדר ביטחון ואופטימיות ושומר על מורל גבוה. דדו הצטייר בשלב זה כמי שמוביל את ההחלטות, בעוד דיין נדחק הצידה בעוד סמכותו מתערערת ומאוגרת.

בבוקר 8 באוקטובר החליט דדו על התקפות נגד הסורים והמצרים, בתקווה לשנות את פני המלחמה. קצת לפני חצות הוא דיווח לדיין על החלטתו. משוכנע מביטחונו של דדו, נתן דיין את אישורו.³⁸ דיווחים ראשוניים הצביעו שמתקפות הנגד בשתי החזיתות מתקדמות כמתוכנן. המורל בתל אביב היה גבוה ודדו ביקש לפרסם הצהרה פומבית על נקודת מפנה במלחמה.³⁹ אולם בעוד בגולן הלך המצב והתערער, עיוות ערפל המלחמה את הבנת המצב האמיתי בסיני. במסיבת עיתונאים בערב אמר דדו: "נתקוף ונמשיך לתקוף. ננחית מכות ונשבור להם את העצמות".⁴⁰ דדו ודיין דיווחו בשורות טובות לממשלה, אך לא היו מודעים לכישלון בסיני ולהיקפו.

פרט לדיין, גם אחרים הציגו הערכות קודרות, כולל גולדה, ואפשר להעריך שהם קיוו לשאוב ממנו עידוד. הופעתו העגומה טלטלה את השרים. הם לא יכלו לזהות את דיין של פעם. השר ישראל גלילי ביקש לזמן את דדו לשמוע הערכה נוספת. דדו נכנס לחדר, הרוגע שלו והביטחון העצמי שינו את האווירה בחדר הדיונים

9-10 באוקטובר: בלימה

ב-9 באוקטובר בשעה 00:25 הגיעו דיין ודדו לפד"ם והבינו שמתקפת הנגד נחלה תבוסה מהדהדת. כשנדוד לו הדבר השיב דיין: "צריך ללמוד מחדש את המציאות [...] ההערכות שלנו לגבי מה חיל האוויר שלנו יכול לעשות קרסו. אין פתרונות מהירים, ונצטרך להילחם עד שתתקבל הכרעה". דיין התווה אסטרטגיה לימים הבאים, וחזר עליה מאוחר יותר במטכ"ל: סוריה תחילה - לחץ מלא על סוריה, החלשה יותר, כדי להוציאה מהמלחמה. בחזית המצרית - להגן במחיר אישי ללא כל פעולה התקפית.⁴¹

ההבנה שישראל עומדת בפני מסע התשה ארוך שקעה אט אט, ואף אפשרות לסיום המלחמה לא נראתה טובה: אם ישראל תבקש הפסקת אש - היא תכיר בתבוסה. המשך המלחמה בדרך זו יביא לשחיקה שישראל לא הייתה יכולה להרשות לעצמה. בשלב זה סיוע ממדינות אירופה, שהיו תחת איום אמברגו נפט ערבי, לא עמד על הפרק, ותמיכה חומרית מהאמריקנים עוד לא הייתה מובטחת. כמו כן, היה סיכון שמדינות ערביות נוספות יצטרפו וישלחו כוחות.

ברוח הדברים דיבר דיין עם הרמטכ"ל והקבינט על הערכות למערכה ארוכה, והעדיף לומר לציבור את האמת. הוא עדיין האמין שצה"ל צריך להכין קו הגנה שני בעומק סיני, אבל כשגולדה מאיר שאלה אותו כמה זמן צה"ל יכול להחזיק שם השיב: "לנצח".⁴² אף על פי כן, הוא לא הורה על צעדים מעין אלה, אלא רק שבחזית הסורית לא יהיו נסיגות, "אפילו לא

סנטימטר", ובחזית המצרית הפיקוד יעריך מהם קווי ההגנה הטובים ביותר.

כעת הגיע תורו של דדו להיות פסימיסט באומרו "המצב רע וקשה",⁴³ לעומת דיין שכבר צבר ביטחון מסוים. "יש מציאות חדשה", הסביר דיין, "ואנחנו צריכים להתארגן בהתאם [...] עלינו לקבל את העובדה שאיננו יכולים להדוף את המצרים מעבר לתעלה".⁴⁴ הוא הגדיר את המטרה כך: לתקוף בסוריה כדי לאלץ את הסורים להפסיק את הלחימה, גם ללא הסכמה רשמית להפסקת אש, כדי לבודד את המצרים. המטרות הראשוניות שנבחרו היו מפקדת המטכ"ל הסורי בדמשק, וכמה מתקני חשמל. גולדה אישרה אותם. בנוגע לחזית המצרית הסכימו דיין ודדו כי חציית התעלה הכרחית להשגת סיום מקובל של המלחמה.⁴⁵

אולם דדו העדיף לחכות שהכוח המצרי יחצה את התעלה כדי להשמידו בסיני,⁴⁶ אף על פי שלא ידע אם ומתי מתכוונים המצרים להעביר את שתי הדיוויזיות המשוריינות שממערב לתעלה אל מזרחה. בינתיים, הזמן פעל נגד ישראל. "המצב הוא רע וקשה מאוד לישראל" אמר דדו.⁴⁷ לעומת זאת דיין סבר כי ניתן להוציא את סוריה מהמלחמה וניתן להחזיק מעמד בחזית המצרית.⁴⁸

בינתיים המשיכה מתקפת הנגד בגולן לצבור תאוצה, וב-10 באוקטובר דיווח פצ"ן כי השיב את כל השטחים שאבדו בחרמון. כעת עמדה אפשרות לאלץ את סוריה לבקש הפסקת אש באמצעות מתקפה קרקעית לעבר דמשק, 60 ק"מ מהגבול.

11-14 באוקטובר 1973: מפנה

ב-11 באוקטובר חדרו כוחות קרקעיים של צה"ל למרחק של 20 ק"מ מדמשק, אך הצבא הסורי לא נשבר. ב-12 באוקטובר הגיש דיין את התפטרותו לגולדה מאיר והסביר כי הוא לא העריך את עוצמתו של האויב. גולדה בתגובה ביקשה שיישאר בתפקידו.⁴⁹

דדו העדיף לחכות שהכוח המצרי יחצה את התעלה כדי להשמידו בסיני, אף על פי שלא ידע אם ומתי מתכוונים המצרים לשלוח את שתי הדיוויזיות אל מעבר לתעלה. בינתיים, הזמן פעל נגד ישראל. "המצב הוא רע וקשה מאוד לישראל" אמר דדו. לעומת זאת דיין סבר כי ניתן להוציא את סוריה מהמלחמה וניתן להחזיק מעמד בחזית המצרית

קווי ההגנה אומנם התייצבו ולא היה עוד איום קיומי, אך האבדות היו קשות ולא היו עתודות. בשתי החזיתות היה צה"ל נחות בהרבה. בסיני לחמו הכוחות הישראליים במנוחה ובהתאוששות, אך בגולן לחמו ללא הפוגה, וחיל השריון איבד מחצית מכוחו. יתרה מכך, דדו היה נתון ללחץ כבד מצד מפקד חיל האוויר, שדיווח כי החיל מתקרב ל"קו האדום" שלו מבחינת האבדות, ויצטרך לצמצם את פעולותיו תוך ימים. מאוחר יותר התברר כי פלד הגזים כדי ללחוץ על דדו להורות על מתקפה בסיני, ובסוף הושגה תוצאה הפוכה.⁵⁰

ב-12 באוקטובר העריך דדו כי עד 14 בחודש יגיע צה"ל לשיא

אלוף אלי זעירא. בעוד זעירא החזיק בדעה שסאדאת לא יפתח במלחמה בשום מצב, דיין סבר שמלחמה היא אפשרות מעשית עבור סאדאת, שלא חיפש ניצחון מוחץ אלא הישג מסוים

כפי שחזה דיין; המצרים, שהתכוננו לתקיפה, דחו את הצעת הפסקת האש, וישראל זכתה בקרדיט דיפלומטי.⁵⁵ ב־21:00 נסע דיין שוב לפיקוד הדרום כדי ללמוד כיצד הם מעריכים את סיכויי ההצלחה. "אם תגיעו למסקנה סופית שאנחנו צריכים לעבור", אמר, "אביא זאת לשלטון, ונאשר את זה".⁵⁶

ב־14 באוקטובר התרחשה ההתקפה המצרית. בקרב קשה הושמדו למעלה מ־200 טנקים מצריים, במה שנחשב מאוחר יותר לנקודת המפנה של המלחמה בחזית זו. בשעה 21:00 הביא שר הביטחון לאישור הקבינט באופן סופי את החצייה לצד המצרי. בלילה שלאחר מכן פתחה חטיבת טנקים ישראלית את הציר לתעלה, וחטיבת הצנחנים חצתה את התעלה. בשלב זה כבר היו דיין ודדו מתואמים ביניהם לחלוטין.

ב־24 באוקטובר, כאשר הוכרזה הפסקת אש סופית, כיתרו הכוחות הישראליים בצד המצרי של התעלה את הארמיה המצרית השלישית והתייצבו במרחק 101 ק"מ מקהיר, מצב שאילץ את מצרים לבקש הפסקת אש. הכוחות המצריים עדיין החזיקו ברצועה מסיני. סוריה איבדה את כל הישגיה הראשוניים, וצה"ל אחז בנקודה שולטת על דמשק.

דין וניתוח

התורה הצבאית במערב מחלקת את מושג הפיקוד/מצביאות לכמה קטגוריות. למשל על פי צבא ארצות הברית, פעולת הפיקוד כוללת מנהיגות וקבלת החלטות. מנהיגות היא

ההישג שלו. האתגר הגדול היה כיצד לשכנע את מצרים וסוריה לבקש הפסקת אש שתספק גם את ישראל. דיין קיווה שאיום ישיר על דמשק יאלץ את הסורים לחפש מוצא, ושמצרים תעדיף ללכת בעקבותיה כדי לא להמשיך להילחם לבד. אולם למרות הלחץ המתמשך על סוריה, הסורים לא ביקשו הפסקת אש, ובינתיים התקיפה הקרקעית שחקה את הכוחות המוגבלים של צה"ל.

ההערכה מול מצרים הייתה שמתקפת נגד בצדה המערבי של התעלה יכולה להביא לתוצאה הרצויה. עם זאת, כל עוד שמרו המצרים על שתי הדיוויזיות החזקות שלהם בצד המצרי של התעלה - הסיכון להשמדתו של כוח ישראלי קטן שיחצה את התעלה היה גבוה מאוד. במצב זה לא ראה דיין כיצד מבצע חצייה יגרום למצרים לבקש הפסקת אש.

דדו הרגיש שהוא זקוק לגיבוי מדיני מלא כדי ליזום מתקפה חוצת תעלה, במיוחד אם הוא לא יכול להבטיח שהדבר יגרום למצרים לבקש להפסקת אש. ב־12 באוקטובר, בשעה 14:30, התכנס לבקשתו הקבינט לדיון בחציית התעלה. דדו הסביר כי כוחותיה של ישראל נמצאים במצב שמחייב הפסקת אש תוך ימים ספורים. השאלה הגדולה הייתה האם מבצע חצייה, על כל סיכונים, יכול להגדיל את הסיכויים להבטחת הפסקת אש במצב שיידה של ישראל על העליונה.⁵¹

הדילמה נפתרה על ידי מידע מודיעיני שהתקבל ברגע האחרון. בדיוק כשהקצינים הבכירים האחרים סיימו להציג את דעתם ולפני שהספיקו להגיב, הגיעו שני דיווחים. הראשון היה שדמשק נמצאת בטווח הארטילריה של צה"ל - מסר ברור לסוריה. השני, שסיפק צבי זמיר, ראש המוסד, היה כי המצרים מתכננים להתחיל את השלב השני של המתקפה המתוכננת שלהם, שבה הם ישלחו שתי דיוויזיות אל המעברים בסיני. "זמיר בדיוק סיים לנו את הדיון", אמרה גולדה.⁵²

ב־6 באוקטובר סביר להניח שדיין היה משנה את החלטותיו בנוגע לגיוס המילואים, אילו ידע בוודאות שהמלחמה בפתח. מכיוון שלא ידע זאת, הוא ניסה לנטרל סיכונים ולהתכונן לקראת שני התרחישים האפשריים, פריצת מלחמה ואי פריצתה, תוך הבנה שתגובת יתר של ישראל עלולה לגרום מלחמה, גם אם האויב לא תכנן זאת

דרך הפעולה הייתה ברורה לכול: לחכות שהמצרים יחצו, להשמיד את כוחותיהם התוקפים ולחצות לצד המצרי. דיין אמר כי כעת יש לו ביטחון רב יותר מדדו ובר לב שצה"ל יוכל להביס את הכוחות המצריים. הוא אף הציע שישראל לא תדחה את יוזמת הפסקת האש האמריקנית-בריטית במועצת הביטחון. הוא הניח שהמצרים ידחו אותה בכל מקרה, ואז ישראל תזכה בקרדיט אצל האמריקנים.⁵³ עמדתו התקבלה, אך הובילה מאוחר יותר לסערה שכן שר החוץ אבא אבן ועוזר ישראל בוושינגטון שמחה דיניץ לא עודכנו לגבי הכוונה הנסתרת של דיין ופירשו אותה ככניעה של ישראל.⁵⁴ גם קיסרינג'ר הופתע; הוא האמין שהישראלים נכנעים ודחק בדיניץ לומר לירושלים להמשיך במאבק. עם זאת, האירועים התפתחו

"השפעה על אנשים על ידי מתן מטרה, כיוון ומוטיבציה", בעוד קבלת החלטות היא "בחירת דרך הפעולה המועדפת להשלמת המשימה"⁵⁷. שני המושגים הללו מספקים מסגרת לצורך ניתוח תפקודו של דיין כאחד המצביאים החשובים במלחמה. הניתוח מראה כי בניגוד למה שטוענים מבקרי, קבלת החלטות שלו הייתה בדרך כלל מבוססת. עם זאת, כישלוננו ניכר בתחום המנהיגות.

היבט נוסף של הניתוח הוא תפקידו ומעמדו של דיין כשר הביטחון. ככזה, היה עליו להביא בחשבון לא רק את הזווית הצבאית, אלא גם את ההיבטים הרחבים יותר של הביטחון הלאומי כגון היחסים עם ארצות הברית, המורל הפנימי בישראל ועוד.

לפני המלחמה היה דיין ערני וחושש, אך בהדרגה, משלא קרה דבר, נכנע לאט להערכות הבוטחות של זעירא וקציני המודיעין שלו. כמו כן החשש שלו מתגובה סורית בגולן הביא לחיזוק חזית זו.

כישלוננו הגדול של דיין במלחמה היה במנהיגות. בניגוד מוחלט להופעתו ערב מלחמת ששת הימים, לא היה לו "רגע צ'רצ'יליאני" שבו הוא הרים את המורל של עמו, קרא אותם לדגל והבטיח להם ניצחון. דיין היה, אחרי הכול, מומחה בעל שם עולמי לביטחון, הגנרל שהוביל את ישראל מניצחון גדול אחד למשנהו

ב-6 באוקטובר סביר להניח שדיין היה משנה את החלטותיו בנוגע לגיוס המילואים, אילו ידע בוודאות שהמלחמה בפתח. מכיוון שלא ידע זאת, הוא ניסה לנטרל סיכונים ולהתכונן לקראת שני התרחישים האפשריים, פריצת מלחמה ואי פריצתה, תוך הבנה שתגובת יתר של ישראל עלולה לגרום למלחמה, גם אם האויב לא תכנן זאת. ואכן, ישראל נקלעה למלכודת שצבאות ערב ניצלו היטב. בניגוד למה שעולה מהביקורות עליו מפי חוקרים שונים, החלטותיו של דיין התבססו על המידע שהיה ברשותו באותו הזמן והיו סבירות. כשפרצה המלחמה דיין הבין מהר שכוחותיה של ישראל לא יתאוששו במהירות, בניגוד לשאר מקבלי החלטות. הוא חזה שישראל לא תהיה מסוגלת לכבוש בחזרה את השטח שבו התבססו המצרים מעבר לתעלה והבחין שישראל הופתעה פעמיים: מהמתקפה המתואמת בשתי החזיתות ומהיכולת המבצעית שהפגינו יריביה. דיין הבין כבר ב-7 באוקטובר שזו הולכת להיות מלחמה ארוכה עם נפגעים רבים, דבר שעמיתיו בממשלה ובצה"ל הבינו רק לאחר כישלון מתקפת הנגד בסיני ב-8 בחודש. אומנם מעמדו המנהיגותי וסמכותו כנראה נחלשו לאחר 7 באוקטובר, אך מתוצאות הדיונים עולה בבירור כי עדיין היה לו תפקיד ראשי לצד דדו. במחקרם של ארליך ובויםפלד על ממשלת גולדה במלחמה, מציינים החוקרים שמ-10 באוקטובר "ביטחונה של גולדה בו [דיין] חזר והיא שבה לסמוך עליו [...] היא לא יכלה לוותר על ניסיונו על מיומנותו ועל כישורו של דיין"⁵⁸. דיין היה דמות מרכזית בכל החלטות המשמעותיות שקשורות במלחמה.

ב-14 בחודש הטיל את כל כובד משקלו לאשר את צליחת צה"ל מעבר לתעלה.⁵⁹

כישלוננו הגדול של דיין במלחמה היה במנהיגות. בניגוד מוחלט להופעתו ערב מלחמת ששת הימים, לא היה לו "רגע צ'רצ'יליאני" שבו הוא הרים את המורל של עמו, קרא אותם לדגל והבטיח להם ניצחון. דיין היה, אחרי הכול, מומחה בעל שם עולמי לביטחון, הגנרל שהוביל את ישראל מניצחון גדול אחד למשנהו. מובן שהוא היה מודע היטב למעמדו, ועל כך שאכזב את עמו. הוא ידע שהמוניטין הבין-לאומי שלו הוכתם, והוא איבד את אמונם של מנהיגים כמו קיסניגר.

במקום להתעלות על האירוע וללכד את העם "סביב הדגל", הרי שדיין הרשה לעצמו להסיר את "מסכת הפיקוד" שלו, אם להשתמש במטאפורה של ההיסטוריון ג'ון קיגן, וחשף את רגשותיו האמיתיים. רא"ל (מיל') יגאל ידן, שהיה חבר בוועדת אגרנט, סיכם זאת כך: "דיין עמד על רגליו, הוא לא התמוטט, למעשה הוא היה יותר אופטימיסט ממני. יש לי תלונה אחת כלפיו: מנהיג צריך לתת תחושה של תקווה, שאנחנו ננצח. דיין לא אמר את זה"⁶⁰. אלוף מוסה פלד שהוביל את מתקפת הנגד בגולן, הוסיף: "אני יודע שאדם שהוא גיבור בסיטואציה אחת אינו בהכרח גיבור בסיטואציה אחרת. דיין האשים את עצמו על שלא הוביל את הצבא והרגיש שהחלטותיו גרמו לאסון. יש לזכור כי לא היה שר ביטחון רגיל. הוא היה דמות של סמכות וכוח עצומים. לכן הרגיש את ההלם נורא יותר מאיתנו"⁶¹.

במקום להתעלות על האירוע וללכד את העם "סביב הדגל", הרי שדיין הרשה לעצמו להסיר את "מסכת הפיקוד" שלו, אם להשתמש במטאפורה של ההיסטוריון ג'ון קיגן, וחשף את רגשותיו האמיתיים. רא"ל (מיל') יגאל ידן, שהיה חבר בוועדת אגרנט, סיכם זאת כך: "דיין עמד על רגליו, הוא לא התמוטט, למעשה הוא היה יותר אופטימיסט ממני. יש לי תלונה אחת כלפיו: מנהיג צריך לתת תחושה של תקווה, שאנחנו ננצח. דיין לא אמר את זה

דיין לא התמוטט, והערכותיו המקצועיות היו בדרך כלל מבוססות כשמביאים בחשבון את המידע שעמד לרשותו מהמודיעין ומעמיתיו. עם זאת, אין ספק שהוא אפשר לפקודיו לראות את שהפריע לו וערער את ביטחונם - זהו כישלוננו מנהיגותי, ועל כך הוא שילם מחיר יקר של אובדן האמון בו וקריסת מעמדו המיוחד בציבוריות הישראלית.

ההערות למאמר זה מתפרסמות בסוף הגיליון.

